

b. Bosboom-Toussaint, die een groot aantal historische romans schrijft, waarin zij de lof zingt van de reformatie tegenover de schandelijke misbruiken van de Rooms-katholieke Kerk. Bevriend met vele vooraanstaande Nederlanders, waaronder ook de katholieke Alberdingk Thijm.

c. Het schrijven van de Algemene Synodale Commissie naar aanleiding van de Aprilbeweging, van 22 april 1853, waarin de positie van de Rooms-katholieke Kerk internationaal min of meer wordt gebagatelliseerd. En dat niet alleen om politieke redenen. Men vond deze kerk eenvoudig niet serieus te nemen.

d. Abraham Kuyper, die zelf een coalitie zoekt met de rooms-katholieken, schroomt niet om de superioriteit van het protestantisme ten opzichte van catholicisme te benadrukken in zijn Stone-lectures in 1898⁷. Hierin komen de geluiden naar voren die ook al bij De Laveleye gehoord worden en die in het laatste kwart van deze eeuw common knowledge waren. Het is bekend dat Weber daaruit putte voor zijn protestantisme-these⁸.

Het is typisch een reactie van bewoners van de imperialistische landen van het noordelijk halfrond aan het einde van de negentiende eeuw, die van een duidelijk vooruitgangsgeloof bezield waren. De wereldlijke macht van de paus was beknot. In de internationale politiek stelde deze, met andere woorden, niets (meer) voor. Het is overigens niet toevallig, dat juist in deze periode de drang tot een theologische versterking van de pauselijke positie opkomt, zie Vaticanum I⁹.

5. Is men zich in zijn uitlatingen dus veelal niet bewust geweest van de zich wijzigende machtsbalans, getuige de massive superioriteit, die zich in de diverse uitspraken manifesteert, - eind negentiende, begin twintigste eeuw zijn de verhoudingen de facto wel gewijzigd ten opzichte van 1800. Bronsveld is in 1898 genooddaakt zijn oude band met het liberalisme te staken, omdat daarmee de antirevolutionairen niet zijn te stuiten en bepleit daarom de oprichting van de Christelijk-Historische Kiezersbond. Vanaf 1900 hebben de zich emanci-

7. Zie: *Het Calvinisme; zes Stone lezingen*, Amsterdam/Pretoria 1898, 182 v.

8. Zie: R. Bendix, *Die Protestantische Ethik im Rückblick*; in: Max Weber, *Die Protestantische Ethik*, II, München/Hamburg 1968, 380-394.

9. Zie: J. Visser, *De kandelaar van het licht* (rede R.U. Utrecht 1976).